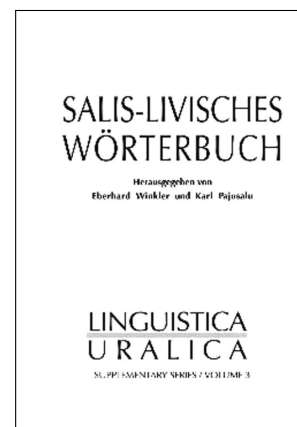

R a a m a t u d

Salatsiliivi sõnaraamat

Salis-Livisches Wörterbuch. Herausgegeben von Eberhard Winkler und Karl Pajusalu. Teaduste Akadeemia Kirjastus, Tallinn 2009 (Linguistica Uralica. Supplementary series / Volume 3).

Siin vaadeldav liivi keele sõnaraamat on neljas liivi keele sõnaraamat üldse. Esimene sõnaraamat, nime poolest „Joh. Andreas Sjögreni liivi–saksa ja saksa–liivi sõnaraamat”¹, põhines Keiserliku Teaduste Akadeemia soomlasest akadeemiku Sjögreni välitöödel salatsiliivlaste juures Läti Liivimaal 1846. aastal ja Kuramaal aastail 1846 ja 1852 kogitud materjalidel. Selle koostas Eestist pärit akadeemik Ferdinand Johann Wiedemann, kogudes 1858. aastal Kuramaal lisaainestikku. Sõnaraamat ilmus Peterburis 1861. aastal. Teiseks sõnaraamatuks on Lauri Kettuneni „Liivi sõnaraamat”², mille aluseks oli Kuramaal kogutud ainestik, mille kogumist ta alustas Tartu ülikooli läänemeresoome keelte professorina välitöödel Kuramaal 1920. aastal. Need kaks esimest sõnaraamatud olid teaduslikud sõnaraamatud, mis haarasid mitme murde sõnavara. Kolmandaks sõnaraamatuks on ennekõike lätikeelsele liivi keele õppijale määratud liivi–läti ja läti–liivi sõnaraamat³, mille koostas omal algatusel Valt Ernštreit Tartu ülikooli magistrandina.

¹ Joh. Andreas Sjögren's Livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet von Ferdinand Joh. Wiedemann. St. Petersburg 1861 (Joh. Andreas Sjögren's Gesammelte Schriften. Band II. Theil II.).

² Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung von Lauri Kettunen. Helsinki 1938 (Lexica Societatis Fenno-Ugricae V).

³ Līvõkīel-leŕkīel-līvõkīel sõnārõntõz. Lībiešu-latviešu-lībiešu vārdnīca. [Kubbõsæ-diji Valt Ernštreit]. [Rīgā 1999].

Nüüd ilmunud sõnaraamat koondab kogu salatsiliivi sõnavara. Selle sünni eeloo moodustavad kaks Eberhard Winkleri monograafiat, mille iseärasuseks on see, et mõlemad põhinevad hoolsal arhiivitööl. Esimeses, 1994. aastal ilmunud monograafias⁴ avaldas Winkler esiteks kõik kindla ajapunktini teada olevad salatsiliivi keeleallikad koos Sjögreni sõnaraamatus ning grammatikas⁵ esitatud salatsiliivi näidete sõnastikuga. 1999. aastal ilmunud monograafias⁶ on kuramaaliivi vanimate allikate kõrval avaldatud veel neli uuemat salatsiliivi allikat, mille Winkler eri arhiividest leidis, nende seas ka Tartu ülikooli esimese eestlasest eesti keele lektori Dietrich Heinrich Jürgensoni kadunuks arvatud ülestähendused aastast 1839. Samas on avaldatud ka nende materjalide põhjal koostatud salatsiliivi sõnaloend. Selle taustal on vaadeldava sõnaraamatu ajendanud asjaolu, et Sjögreni sõnaraamatu koostanud Wiedemann ei pidanud salatsiliivi ainestikku väärtuslikuks ning teiselt poolt normeeris sõnaraamatus kogu liivi ainestiku ühtviisi oma äranägemise järgi, nii et salatsiliivi iseärasused kannatavad sõnaraamatus tõsiselt. Seetõttu alustas Winkler Sjögreni salatsiliivi materjalide ülekontrollimist ja sai 2003. aastal valmis sõnaraamatu esimese versiooni. See töö katkes, kui ta valiti Göttingenis professoriks, ja jätkus alles 2008. algupoolel. Siis täiendati koos Karl Pajusaluga seda versiooni, kontrollides üle 1861. aastal avaldatud Sjögreni salatsiliivi tekstid ja laiendades sõnastikku. Vaadati üle ka Sjögreni salatsiliivi käsikirjad, mis sisaldavad välitöö andmeid. Veel hõlmati ka vahetud eesti naabermurrakud. Sellega jõudsid liivi keele sõnaraamatud huvitavasse teise ringi.

Sõnaraamatu sissejuhatus sisaldab allikate ülevaate ja salatsiliivi uurimisloo ning sõnastiku ehituse iseloomustuse. Sõnaraamatus on sõnad esitatud pesadena, s.t tüve juures on esitatud selle registreeritud

⁴ Salis-Livische Sprachmaterialien. Herausgegeben von Eberhard Winkler. München 1994 (Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie C: Band 21).

⁵ Joh. Andreas Sjögren's Livische Grammatik nebst Sprachproben. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet und mit einer historisch-ethnographischen Einleitung versehen von Ferdinand Joh. Wiedemann. St. Petersburg 1861 (Joh. Andreas Sjögren's Gesammelte Schriften. Band II. Theil I.).

⁶ Ältere livische Sprachmaterialien. Herausgegeben von Eberhard Winkler. München 1999 (Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie C: Band 22).

vormide kõrval ka tuletised ja liitsõnad; lisaks esitatakse etümoloogilised vasted Kuramaa liivi keeles. Näiteks olgu siinkohal esitatud eesti sõna *juus* salatsiliivi vastet esitav sõnaartikkel:

ibuks, -t ~ ibus Haar

jbux (1665), Ibbucks (1774), ibuks (Sjö1850)

NomPl *ibukt*; *Ibust* (1828, *ib(b)ukst* (1829), *ibukst* (Sjö1850); GenPl *ibukst*

K *ibùks*; fi. *hius*; est *juus*; est.I, V *hius*

Niisiis on siin on säilitatud allikate kirjutusviis, kusjuures ära on näidatud Sjögreni 1846. aasta kirjapanekuist erinevad allikad, üldjuhul aastanumbriga, samuti märksõna vormist erinevad vormid. Viimasel real näeme sõna etümoloogilisi vasteid, sel juhul Kuramaa liivi, soome, eesti kirjakeele ning eesti keele saarte ja Võru murdest. Niisiis võib ka saksa keelt mitteoskav eesti lugeja leida siit kõik eesti sõnade salatsiliivi etümoloogilised vasted.

Milles on selle sõnaraamatu tähtsus? Esiteks leiame siit muutmatult salatsiliivi sõnad, nii nagu need on kirja pandud. Ükski kirjapanija polnud liivlane ega osanud keelt, ainult kaks oskas vähemalt üht läänemeresoome keelt, neist üks oli ka keeleteadlane. Suur osa kirjapandud sõnadest vajab kirjutusviisi tõttu mingit tõlgendust; keerulisemal juhudel võib targimigi tõlgendaja eksida. Teiseks on salatsiliivi, mida on kirja pandud Väike-Salatsist (saksa *Neu-Salis*; läti nimetus *Svētciems*), ainus ajaloolisel Liivimaal räägitud liivi murre, mida on vähegi arvestataval määral kirja pandud (koivaliivist teame kahesõnalist lauset *Maga magamas!*, muidu teame väina- ja koivaliivist vaid nimesid ja üht sõna). Kolmandaks, salatsiliivi on olnud eesti keeleala vahetu naaber. Veelgi enam, on näidatud, et liivi keeleala on jätkunud Liivi lahe randa mööda Pärnu jõeni, s.t hõlmanud ka Häädemeeste kihelkonna, mis nagu salatsiliivi alagi kuulus Läti Hendriku kroonikas mainitud Metsepole maakonda. Liivipäraseid jooned on tugevaimad kihelkonna põhjaosas Tahkurannas. Salatsiliivi on niisiis kunagi Tahkuranna mail räägitud liivi keelele lähedasim liivi keelekuju ja ühtlasi eesti keelega sarnasem kui Kuramaa liivi. Tahkurannast on muide pärit raamatu teine autor Tartu Ülikooli eesti keele ajaloo ja murrete professor Karl Pajusalu.

Kas salatsiliivi on keel või liivi keele murre? Juba 19. sajandist esindavad liivi keelt Kuramaal räägitud lähedased liivi murded ja 20. sajandil teistsugust liivi keelt enam ei olnudki. Kui arvestada eesti keele Põhja- ja Ida-Vaivara murrakute lähedust Eesti Ingerist Kurkola

poolsaare tipuni räägitud soome keele Narvusi murdele, Eesti Ingeris Rosona ja Lauga jõel räägitud isuri keele Alam-Lauga murdele ning Kukkuzi murdele, mida mõne joone tõttu loetakse vadja keele murdeks, siis võib salatsiliivit lugeda teiseks liivi keeleks. Seetõttu peame salatsiliivist rääkides ja kirjutades alati rõhutama, et tegemist salatsiliiviga. Samas on salatsiliivi ja kuraliivi ikkagi nii lähedased, et on kindlasti olnud ühesama keele ääremurdeid.

Tiit-Rein Viitso